

KAPITTEL 1

Utviklingshemmedes rett til religionsutøvelse i Norge

Dmitry Lukash

VID vitenskapelige høyskole

Abstract: This chapter attempts to give a brief overview of how the key legal acts and policies of the Norwegian state and the Church of Norway address religiosity and religious needs of people with intellectual disabilities. The main focus is on how those issues are connected to universal human rights and civil and political freedoms, as well as to national policy for combating all forms of discrimination, and on the extent to which people with intellectual disabilities are represented in such policy as religious subjects, and not merely objects of welfare. In discussing Norwegian public policy, I review international conventions such as the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), Norwegian laws and regulations such as the Human Rights Act (1999) and Norwegian Official Report NOU 2016: 17 “På lik linje”, relevant regulations and curricula for professional education and training. I also show how main policy documents of the Church of Norway address these issues. In this chapter I attempt to show that in contrast to the rather modest attention paid to the religiosity of people with intellectual disabilities by the official policy texts, the Church of Norway’s official policy appears to be one of significant engagement in advocacy for these people’s religious rights.

Keywords: people with intellectual disabilities, religious subjects, human rights, Church of Norway, normative documents

Innledning

I dette kapitlet gir jeg en oversikt over i hvilken grad religiøsitet, religiøse behov og praksis hos mennesker med utviklingshemming blir behandlet

Sitering av denne artikkelen: Lukash, D. (2020). Utviklingshemmedes rett til religionsutøvelse i Norge. I I. M. Lid & A. R. Solevåg (Red.), *Religiøs medborgerskap: Funksjonshemming, likeverd og menneskesyn* (Kap. 1, s. 29–47). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.100.ch1>
Lisens: CC BY-NC-ND 4.0.

i normative dokumenter fra den norske stat og Den norske kirke, og i hvilken grad disse kan fremme utviklingshemmedes aktive rolle som religiøse subjekter. Psykisk utviklingshemming er på den ene siden en diagnose i henhold til ICD-10 som betegner en betydelig svekkelse av evnenivå, sosial modenhet og evner til å klare seg i det daglige liv, og som ikke har oppstått i voksen alder (Ellingsen & Sandvin, 2014, s. 22).

På den andre siden er det åpenbart at denne definisjonen rommer et mangfold av ikke bare funksjonsnivåer, men også av mennesker med høyst ulike psykiske, mentale, verbale og sosiale evner samt et mangfold av ulike kulturelle, etniske, religiøse og sosiale bakgrunner. Det som kjennetegner dem alle, er at de blir *definert* og *kategorisert* som utviklingshemmede av stats-, velferds- og omsorgsinstitusjoner. Utviklingshemming representerer derfor en *institusjonell identitet*, en identitet som er etablert og opprettholdt av varige handlingsmønstre, normer og tenkemåter rundt hva det er å være utviklingshemmet (Järvinen & Mik-Meyer, 2003; Sandvin 2014, s. 98). Denne kategoriseringen av en gruppe mennesker som utviklingshemmede har tradisjonelt vært tett knyttet til definisjonen av dem som annerledes, «de andre», og den har vært forbundet med behovet for *omsorg*, enten omsorgen gis gjennom fysisk plassering på institusjoner, slik det var tilfellet i Norge før HVPU-reformen, eller på andre måter (Sandvin, 2016, s. 101; Gustavsson & Nyberg, 2014, s. 120).

Det er riktignok ingenting spesielt med dette. Mekanismer for identitetsdannelse og kategorisering av mennesker med utviklingshemming bygger på generelle metoder for dannelse av sosiale identiteter, og de er ikke helt ulike for eksempel kategorisering av mennesker på grunnlag av etnisitet eller tilhørighet til minoritetsgrupper (Jenkins, 2008; Gustavsson & Nyberg, 2016, s. 120). Disse mekanismene bidrar også til forståelsen av utviklingshemmede som *religiøse subjekter*, det vil si som mennesker som ikke bare har visse religiøse eller åndelige behov som «er der» for å tilfredstilles av velferdstjenester, men som gjennom aktiv praksis definerer seg selv og sin identitet.¹

¹ Det er viktig å legge merke til at jeg ikke mener at alle mennesker nødvendigvis er religiøse. Man skal ikke tilskrive religiøsitet til dem som ikke ønsker å bli kategorisert som religiøse. Det er ikke uproblematisk å gå fra det ene ytterpunktet, der man kategoriserer mennesker med

Dette kapitlet er skrevet i sammenheng med mitt pågående forskningsprosjekt om helse- og omsorgspersonell som arbeider ved omsorgsboliger og dagsentra for mennesker med utviklingshemming, og om deres holdninger til og oppfatninger om brukernes religiøsitet og religiøse praksis. Mens selve prosjektet er en empirisk studie, vil dette kapitlet bidra til å sette resultatene inn i en bredere institusjonell og normativ sammenheng.

Kan mennesker med utviklingshemming være religiøse subjekter?

Selv om det de siste tiårene har vært en betydelig teologisk refleksjon rundt utviklingshemming (se Swinton, 2011), har religion, religiøs praksis og behovene hos denne gruppen mennesker ikke vært gjenstand for særlig mye empirisk forskning (Swinton, 2002; Shogren & Rye, 2005). Det har i enda mindre grad blitt forsket på dette området i et nordisk perspektiv.

Det finnes likevel forskning som tydelig viser at mennesker med kognitive funksjonsnedsettelse har åndelige og religiøse behov, og at disse er blant de mest sentrale for dem. I en studie av 41 amerikanere med mild til moderat utviklingshemming fant Shogren og Rye (2005) for eksempel at deres respondenter skåret høyt på integrert religiøsitet, det vil si religiøsitet som stammer fra egne holdninger og overbevisninger, og som setter preg på hele livet. De brukte også religion aktivt som en kilde til trøst og støtte. I en britisk studie av 29 mennesker med utviklingshemming fant Turner med flere (2004) at mange av dem definerte seg selv som religiøse og hadde en bevisst religiøs tilhørighet (Turner et al., 2004; Sango & Forrester-Jones, 2017). I en annen britisk studie viste Swinton (2002) at mange av hans informanter hadde en dyp åndelighet og ofte søkte etter mening, trygghet og kjærlighet hos Gud eller andre høyere makter (Swinton, 2002; Sango & Forrester-Jones, 2017).

Med andre ord bekrefter forskningen det som ofte blir glemt og skjøvet bort, nemlig at den religiøse, åndelige siden ved livet til utviklingshemmede ikke bare finnes, men bør vies oppmerksomhet. Selv om deres

utviklingshemming som fullstendig irreligiøse, til det motsatte ytterpunktet, der alle blir tilskrevet religiøs subjektivitet.

menneskerettigheter blir stadig mer stadfestet internasjonalt, og deres egen stemme blir stadig mer hørt, bør vi også anerkjenne deres subjektivitet, selvbestemmelse og handlingsevne på det området som handler om livets store spørsmål.

Norge: det sekulære og det religiøse

For en bedre og mer kontekstuell forståelse av den rollen utviklingshemmedes religionsfrihet spiller i norske statlige og kirkelige styringsdokumenter, er det viktig å kaste et blikk på religionens stilling i dagens norske samfunn.

Man tenker gjerne på Norge som et ganske sekulært samfunn. I lys av variabler som kirkegang og tro på etablerte religiøse forestillinger kan man plassere Norge, sammen med de andre nordiske landene, blant de mest sekulariserte regionene i Europa (Davie, 2002; Zuckerman, 2009; Schmidt, 2010b). For eksempel var det færre som gikk til gudstjeneste i Den norske kirke i 2008 enn i 1991, samtidig som andelen av befolkningen som ikke regner seg som troende, har vokst i løpet av den samme perioden (Botvar, 2010). Samtidig er det viktig å påpeke at selve begrepet sekularisering er langt fra entydig og uproblematisk.

Det har lenge vært vanlig, også blant religionssosioologer, å tro at i takt med modernisering, rasjonalisering og livssynsdifferensiering blir religionen gradvis svekket og forvist til den private sfæren (se f.eks. Berger, 1967). Denne forståelsen har imidlertid kommet under kritikk, særlig siden slutten av 1990-tallet (Berger, 1999; Gorski & Altinordu, 2008). Statistiske data som viser nedgang i organisert religiøsitet, gjelder først og fremst Europa, og de er langt fra entydige når det gjelder resten av verden. Forskere er heller ikke enige om innholdet i selve sekulariseringsbegrepet (Gorski & Altinordu, 2008, s. 59; Davie, 1999).

Som en løsning kan man betrakte dette fenomenet, slik blant andre den belgiske sosiologen Karel Dobbelaere har gjort, som bestående av tre nivåer: det samfunnsmessige (religionen mister sin stilling som en overordnet ramme for samfunn og stat), det organisatoriske (religiøse institusjoner og organisasjoner sekulariseres i sin egen interne struktur og virksomhet) og det individuelle (menneskene blir mindre religiøse)

(Dobbelaere, 1981, 2002). Sekulariseringsprosesser kan dermed arte seg ulikt på forskjellige nivåer. Slike tredimensjonale modeller er nyttige fordi de kan skille mellom prosesser på makro-, meso- og mikronivå, og vise at disse prosessene kan foregå på forskjellige måter (jf. Casanova, 1994). Her skal jeg rette oppmerksomheten mot religionens stilling på det overordnede politiske og samfunnsmessige nivået, noe som kan kaste lys over religionens rolle og plass i de overordnede politiske rammene og målsettingene som gjelder funksjonshemming.

På makronivå har Norge tradisjonelt vært dominert av én trosretning, nemlig den lutherske kristendommen, og ett trossamfunn, nemlig Den norske kirke (DNK), som til helt nylig har hatt offisiell status som statskirke (Schmidt, 2010). Selv om denne institusjonens stilling vis-a-vis staten har gjennomgått en forandring (basert på en politisk avtale inngått 10. april 2008 og implementert i en grunnlovsendring i 2012) og per i dag er formelt atskilt fra den norske stat, beholder den fortsatt en privilegert stilling som folkekirke, og den spiller dermed fortsatt en sentral rolle i majoritetens religiøse tilhørighet (Kultur- og kirke departementet, 2008; Schmidt 2010a; Botvar, 2010). Mens Norges grunnlov i paragraf 2 tidligere slo fast at «Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion», angir den nye versjonen at «Den norske kirke, en evangelisk-luthersk kirke, forblir Norges folkekirke og understøttes som sådan av staten», mens «[n]ærmere bestemmelser om Kirkens ordning fastsettes ved Lov». (Grunnloven, 2018, § 16). Slik har det flertydige begrepet «folkekirke» blitt en del av den norske Grunnloven.

Det er hensiktsmessig å rette blikket mot dette begrepet. I dokumentet *Den norske kirkes identitet og oppdrag*, vedtatt av Kirkemøtet i 2004, heter det at Kirkens identitet skal forbli «en bekjennende, misjonerende, tjenende og åpen folkekirke» og være et felleskap av alle døpte medlemmer (Kirkemøtet, 2004, s. 4, 7). Samtidig presiseres det at Kirken er en åpen kirke som «skal gi rom for menneskelivets mangfold i hverdag og fest [samt] lytte til menneskers livserfaringer og spørsmål, og tilby fellesskap som gir forankring og tilhørighet» (Kirkemøtet 2004, s. 6). I denne sammenheng kan DNKs folkekirkelighet også tolkes som at den ikke stiller noen krav til sine medlemmer ut over dåpen, og at dens tjenester er «allment tilgjengelige og gratis» (Kultur- og kirke departementet, 2008, s. 32).

Selv om kirkens atskillelse fra staten ble fulgt av en nedgang i medlemstallet (fra 81 prosent i 2009 til 75 prosent i 2014), er Den norske kirke fortsatt det største trossamfunnet i Norge. Som jeg videre skal vise, har den med sin institusjonelle vekt og fortsatte forankring blant flertallet av befolkningen stor betydning når det gjelder å være en stemme i den offentlige samtalen og politikken med tanke på religiøse behov og rett til religionsutøvelse blant mennesker med utviklingshemming.

Når det er sagt, må det ikke glemmes at Norge er og lenge har vært et religiøst og livssynsmessig mangfoldig samfunn som omfatter mennesker som tilhører alle verdens store religioner så vel som livssynshumanister (Schmidt, 2010b). Det ligger imidlertid utenfor dette kapitlets hensikt å undersøke disse religiøse- og livssynsorganisasjoner sitt offisielle ståsted eller vedtatte politikk. Som jeg skal gjøre rede for videre, har flere tros- og livssynssamfunn samarbeidet med DNK i utarbeidelsen av veiledningsmaterialet med sikte på å fremme utviklingshemmedes rett til fri religionsutøvelse.

Norsk politikk om religionsutøvelse blant mennesker med utviklingshemming

Det normative grunnlaget for Norges offentlige politikk når det gjelder rett til religionsutøvelse blant mennesker med utviklingshemming, er de internasjonale menneskerettighetene og det nasjonale lovverket som blant annet sikrer nasjonal implementering av dem. De fleste lover, regler og policydokumenter tar ikke spesifikt for seg de utviklingshemmedes religionsutøvelse, men er basert på den allmenne retten til fri religionsutøvelse og forbud mot enhver form for diskriminering. Her skal jeg nevne de mest sentrale av disse dokumentene. Først vil jeg omtale den nasjonale menneskerettslovgivningen for deretter å gå over til de viktigste policydokumentene.

Norsk menneskerettslovgivning er bygget på Norges grunnlov og menneskerettsloven fra 1999 sammen med en rekke internasjonale konvensjoner, som FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter (SP), FN-konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK), FN-konvensjonen om barnets rettigheter (BK),

FN-konvensjonen om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner (CEDAW) samt Den europeiske menneskerettskonvensjonen (EMK), som er inkorporert i menneskerettsloven (menneskerettsloven 1999).

Sammen med tanke-, ytrings- og samvittighetsfrihet står retten til fri religionsutøvelse sentralt blant menneskerettighetene. For eksempel slår EMK i artikkel 9,1 fast at «[e]nhver har rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å skifte sin religion eller overbevisning, og frihet til ... å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning, ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse» (menneskerettsloven 1999, art. 9,1).

En sentral stilling har også lov om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven), som ble vedtatt i 2017 og erstattet den tidligere diskriminerings- og tilgjengelighetsloven fra 2009. Mens den tidligere loven var rettet spesifikt mot diskriminering av mennesker med funksjonsnedsettelse, omhandler den nåværende loven også andre områder, som kjønn, etnisitet, religion, livssyn og funksjonsnedsettelse, der diskriminering skal bekjempes (likestillings- og diskrimineringsloven, 2017, § 1). Loven henviser imidlertid spesifikt til denne gruppen mennesker bare i kapittel 3, som handler om universell utforming og individuell tilrettelegging.

Normgivende dokumenter som spesifikt tar for seg mennesker med funksjonsnedsettelse, og som gjelder for Norge, er FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming («standardreglene») og FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD).

Standardreglene ble vedtatt av FNs generalforsamling 20. november 1993 (FN, 2001). Dette ikke er et bindende dokument, men reglene gir likevel en moralsk rettesnor og veiledning til retningslinjer for medlemsstater, og de er blitt anerkjent som viktige av flere norske regjeringer (Torgauten, 2010a, s. 55). Dokumentets regel nummer 12 omhandler eksplisitt religion og stadfester at medlemsstater, i samarbeid med religiøse ledere, bør bekjempe diskriminering og fremme deltakelse av mennesker med funksjonsnedsettelse i deres samfunns religiøse liv (FN, 2001).

Neste skritt i kodifiseringsprosessen av rettighetene til mennesker med funksjonsnedsettelse på internasjonalt plan finnes i FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD), vedtatt av FNs generalforsamling i 2006 (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013). Den ble ratifisert av Norge i 2013 og ble erklært som en rettesnor for landets offisielle politikk overfor mennesker med utviklingshemming (NOU 2016: 17).

I motsetning til standardreglene nevner ikke CRPD retten til fri religionsutøvelse, heller ikke religion som sådan (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013). I artikkel 30 stadfester imidlertid konvensjonen retten til både tilgang til kultur og utvikling av eget kreativt potensial på lik linje med andre (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet art.30). I sin fortale bygger dessuten konvensjonen eksplisitt på internasjonale menneskerettighetskonvensjoner som ØSK og SP (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 2013, fortale b, d.), og anerkjenner menneskerettighetenes udelelige karakter (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, fortale c.). Selv om konvensjonen ikke nevner religion eksplisitt, gir den dermed likevel rom for å fremme rett til religionsutøvelse.

I stortingsmelding nr. 25, *Mestring, muligheter og mening*, tar helse- og omsorgskomiteen opp fremtidens sentrale omsorgsutfordringer (Helse- og omsorgskomiteen, 2007). I denne sammenheng understreker komiteens flertall at:

[...] mennesker med psykisk utviklingshemning må sikres å kunne utøve sin tro eller sitt livssyn. Dette området kan lett bli oversett av personalet som yter omsorgstjenester. Mennesker med psykisk utviklingshemning eller som har nedsatt kommunikasjonsevne, har ikke samme mulighet til å formidle sine behov for tros- og livssynsutøvelse eller til å praktisere sin tro/sitt livssyn som andre uten bistand fra omsorgspersonell. (s. 46)

Komiteens flertall har med dette plassert ansvaret for sikring av retten til religionsutøvelse («tros- og livssynsutøvelse») hos tjenesteyterne i samarbeid med tjenestemottakere og deres pårørende (s. 46), og det er presisert at de enkelte tjenestemottakernes religiøse behov skal nedfelles i en individuell plan (s. 46).

I rundskriv I-6/2009 *Retten til tros- og livssynsutøvelse* fra Helse- og omsorgsdepartementet blir landets kommuner pålagt å sikre at alle som er avhengig av kommunale helse- og omsorgstjenester, skal få ivarettatt sine religiøse og åndelige behov «i tråd med grunnlovfestede bestemmelser om religionsfrihet og ytringsfrihet» (Helse- og omsorgsdepartementet, 2009).

I 2016 avga Barne- og likestillingsdepartementet utredningen *På lik linje: Åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter for personer med utviklingshemming*. Dette dokumentet er ment å være det sentrale styringsprogrammet for den norske statens politikk overfor mennesker med utviklingshemming. Utredningen tar utgangspunkt i de rettighetene som er nedfelt i CRPD, og den undersøker status for hvordan disse rettighetene blir realisert, samt drøfter tiltak for oppfyllelse av konvensjonen.

På samme måte som i CRPD er ikke religion tatt med i utredningen. Dokumentets kapittel 15 heter «Fritid» og omhandler status for og utfordringer forbundet med fritidstilbud for mennesker med utviklingshemming samt deres deltakelse i dem (NOU 2016: 17, s. 152). Utredningens forfattere definerer fritidsaktiviteter som «alt fra kulturopplevelser, idrettsaktiviteter eller hobbyvirksomheter, og kan være organisert eller uorganisert» (s. 152).

Ved å fremme mulighetene for diverse fritidsaktiviteter blant utviklingshemmede understreker utredningen disse aktivitetenes potensial for utvikling av sosiale ferdigheter og tilfredstillelse av sosiale behov (s. 152). I denne sammenhengen kan det nevnes at en del forskning om utviklingshemmedes religionspraksis kan tyde på at organisert religiøs aktivitet, slik som kirkebesøk, kan ha stor betydning nettopp som dekning av behov for sosialt samvær (se f.eks. Minton & Dodder, 2003). Andre aspekter ved utviklingshemmedes religiøse og åndelige behov er derimot utelatt fra utredningen.

Som jeg har vist, tar ikke de sentrale norske normgivende dokumentene som legger føringer for politikk overfor mennesker med utviklingshemming, opp religion som et særskilt område der det utøves et generelt vern av retten til religionsutøvelse. Dette er en åpenbar mangel. De behandler likevel et bredt og sammensatt spekter av livsområder, inkludert områder

hvor man i det minste kan plassere religionsutøvelse rent funksjonelt, for eksempel innenfor kultur og fritid. Det er også viktig å anerkjenne at dokumentenes oppmerksomhet på styrking av de utviklingshemmedes medborgerskap og selvbestemmelse representerer et viktig skritt i retning av å styrke disse menneskenes aktørskap og myndighet, også på det religiøse plan.

Den norske kirkes offisielle ståsted overfor utviklingshemmedes religiøse behov

I senere år har Den norske kirke vedtatt en rekke dokumenter som markerer Kirkens offisielle ståsted overfor mennesker med utviklingshemming og deres religiøsitet. Siden dette trossamfunnet fortsatt beholder både en særskilt status i Grunnloven og en bred forankring blant befolkningen, er det etter min mening viktig å ta opp Kirkens offisielt vedtatt politikk overfor utviklingshemmede.

I møtet med disse menneskene har DNK engasjert også andre tros- og livssynssamfunn. Etter initiativ fra Kirkerådet ble det i 2007 nedsatt en arbeidsgruppe med representanter fra noen av disse, det vil si Norsk Forbund for Utviklingshemmede, Borg bispedømme, Den katolske kirke og Frikirkelig studieforbund. Gruppen fikk i oppdrag å utarbeide veiledningsstoff med sikte på å fremme inkludering og deltakelse av utviklingshemmede i tros- og livssynssamfunn. På denne bakgrunn utga Kirkerådet, Norges Kristne Råd og Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn et veiledningshefte med tittelen Deltakelse og tilhørighet. Inkludering av mennesker med utviklingshemming i tros- og livssynssamfunn (Kirkerådet, Norges Kristne Råd & Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, 2009).

Med utgangspunkt i at menneskeretten til fri religionsutøvelse er nedfelt i Grunnlovens paragraf 2 og i artikkel 18 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, og i at diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne er forbudt etter norsk lovgivning² og FNs standardregler, slår

2 På det tidspunktet da brosjyren ble publisert (2009), var lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven) fortsatt i kraft.

heftets forfattere fast at alle tros- og livssynssamfunn er forpliktet til å sikre deltakelse og tilhørighet for mennesker med utviklingshemming i sine rekker (Kirkerådet et al., 2009). Forfatterne understreker at selv om det er bred enighet om likt menneskeverd for alle blant forskjellige religiøse samfunn, «viser erfaringene at det er behov for å se om praksisen samsvarer med læren» (Kirkerådet et al., 2009). De understreker at det er avgjørende å gi mennesker med utviklingshemming muligheter til å realisere sine rettigheter.

Ved å understreke alle menneskers likeverd uansett funksjonsnivå tar heftets forfattere tydelig avstand fra enhver form for paternalisme: «Vi må heller ikke bare være 'snille' med mennesker med utviklingshemming, men også stille krav til dem – som til alle andre. ... Vi er alle medmennesker. Ingen er et '*velledighetsobjekt*' som vi skal gjøre noe for» [min utheving] (Kirkerådet et al., 2009).

Materialet tydeliggjør også at mennesker med utviklingshemming har autonomi i religiøse spørsmål på lik linje med alle andre:

Ikke alle mennesker med utviklingshemming ønsker å være aktive i tros- eller livssynssamfunn. ... [De] har ikke bare rett til å bli invitert med i ulike fellesskap og aktiviteter. De har også rett til selv å velge hvordan de skal delta. (Kirkerådet et al., 2009)

Heftets forfattere understreker at for å sikre tjenestemottakernes rettigheter er det nødvendig med samhandling mellom tjenestemottakerne, tjenesteyterne og pårørende. I flere sammenhenger vil pårørende kunne være de enkeltes talspersoner. Samtidig stiller forfatterne også en rekke krav til dem, blant annet ved å advare mot å overse – eller til og med benekte – utviklingshemmedes evner til å være religiøse subjekter: «En diskusjon om hvorvidt den enkelte selv er i stand til å ha en oppfatning [om sine religiøse behov] og om det i så fall skal tas hensyn til den, bør unngås» (Kirkerådet et al., 2009).

I november samme år kom Kirkerådet med uttalelsen «Likeverd, inkludering, tilrettelegging. Den norske kirkes betjening av mennesker med utviklingshemming» (Kirkerådet, 2009). På bakgrunn av DNKS selvforståelse som «en bekjennende, misjonerende, tjenende og åpen folkekirke» slår rådet i dette dokumentet fast at siden kirken representerer

et felleskap av de døpte med Gud og hverandre og er bygget på tanken om de døptes likeverd, har «[m]ennesker med utviklingshemming ... samme mulighet til å delta i kirkens felleskap som alle andre» (Kirkerådet, 2009).

Dokumentet tar utgangspunkt i at troen er en gave fra Gud, gitt uavhengig av intellektuelle evner eller kommunikasjonsferdigheter. Denne påstanden er helt sentral for den kristne trosforståelsen. Ved å vedkjenne seg den tar kirken likevel avstand fra den tenkemåten som i lengre tid har preget det lutherske religiøse liv, nemlig at det legges vekt på betydningen av en *forståelse* av og kunnskap om troens innhold. Historisk har dette gitt seg utslag i blant annet eksklusjon av utviklingshemmede fra konfirmasjonen, siden denne har vært knyttet til tilegnelse av grunnleggende kristendomskunnskaper (Dahle, 2010, s. 34).

Et interessant poeng i Kirkerådets uttalelse er den spesielle rollen som tilkjennes kirken i forsvaret av ikke bare de egne medlemmenes, men *alle utviklingshemmede borgeres* rett til fri religiøs og livssynsorientert tilknytning:

Den norske kirke har her en dobbel forpliktelse, å forsvare retten til fri religionsutøvelse for mennesker med utviklingshemning i andre religioner og trossamfunn, og å samtidig sikre at sine egne medlemmer med utviklingshemning får reell mulighet til trosutøvelse alene og i felleskap med andre. (Kirkerådet, 2009)

Med denne dobbelte rollen som både et inkluderende felleskap for alle døpte og en tydelig stemme som forsvare rettens til religionsutøvelse for alle mennesker med utviklingshemming, har kirken tatt tydelig stilling til dem som aktører, også på området religion og livssyn.

I et vedtak som fulgte i 2012, tok Kirkemøtet utgangspunkt i tesene i Kirkerådets uttalelse fra 2009, men spesifiserte dem i mer praktisk retning. Ved å ta utgangspunkt i premisset at det er kirkens oppgave å «inkludere mennesker med utviklingshemming ut fra deres egne forutsetninger og på en likeverdig måte», pålegger Kirkemøtet kirkens organer å sikre denne muligheten (vedtak 4) (Kirkjemøtet, 2012, s. 2). Blant annet ber Kirkemøtet bispedømmerådene sørge for at menighetene har tilgang til personer med nødvendig kompetanse «for å sikre tros- og livssynsutøvelse for mennesker med utviklingshemming» (vedtak 5) (s. 2). Kirkemøtet presiserer også at dette må skje i samarbeid med kommunene

og involvere pårørende, verger og alle andre som er med på å fremme utviklingshemmedes interesser (vedtak 5) (s. 2). Kirkemøtet fremhever også viktigheten av å heve kunnskaps- og kompetansenivået på alle områder i kirken (vedtak 4) (s. 2) samt legger ansvar på menighetene for å gjennomføre holdningsskapende arbeid (vedtak 7) (s. 2).

Som jeg har forsøkt å vise, har Den norske kirke i sine policydokumenter tatt et klart standpunkt for å anerkjenne ikke bare religiøse behov hos mennesker med utviklingshemming, men også deres aktørskap som religiøse subjekter, deres menneskeverd og likeverd som medborgere. Med dette har kirken foretatt et klart brudd med den paternalistiske velde-dighetstankegangen som betrakter mennesker med utviklingshemming som omsorgsobjekter. Kirkens offisielle standpunkt utgjør med dette et viktig supplement til den juridiske og politiske diskursen om mennesker med utviklingshemming, der den religiøse siden til en viss grad blir neglisjert.

Samtidig er det viktig å understreke at jeg her kun har drøftet kirkens stilling slik den gjenspeiles i offisielt vedtatte dokumenter. Det at disse policydokumentene er vedtatt, betyr ikke at selve politikken er implementert. Selv om kirkens aktuelle praksis overfor mennesker med utviklingshemming er lite utforsket, er det tydelig at en del utfordringer består. For eksempel stiller kirken fortsatt krav til kandidater til prestetjeneste som kan ekskludere personer med fysiske og psykiske funksjonsnedsettelse (Lid, 2017, s. 34).

Religionens plass i retningslinjene for utdanning av tjenesteytere

Som det fremgår av de retningslinjene som er drøftet ovenfor, er en stor del av ansvaret for tilretteleggingen av religions- og livssynsutøvelse for mennesker med utviklingshemming plassert på tjenesteytere, inkludert faglærte utøvere av omsorgsyrker. Deres kompetanse om religion, livssyn og rettigheten til religionsutøvelse samt kunnskap om utviklingshemmedes religiøse behov blir dermed sentral.

Det er derfor viktig å kaste et blikk på de retningsgivende dokumentene som fastsetter utdanningsstandarder for helse- og omsorgsyrker

rettet mot arbeid med mennesker med utviklingshemming, for å se hvilken plass de nevnte kompetanseområdene har. Dette gjelder først og fremst rammeplanen for vernepleierutdanning, fordi dette yrket står sentralt innenfor nettopp denne formen for omsorgsarbeid.

Rammeplanen for vernepleierutdanning, fastsatt av Utdannings- og forskningsdepartementet i 2005, inneholder en del som er felles for alle utdanningene innen helse- og sosialfag, samt en spesifikk del for vernepleierutdanning (Utdannings- og forskningsdepartementet, 2005, s. 3).

Religion er ikke nevnt, verken i fellesdelen eller i den delen som er spesifikk for vernepleierutdanningen. Ett av utdanningsmålene i fellesdelen sier imidlertid at studentene skal kunne vise «et helhetlig syn på mennesket, vise respekt for menneskets integritet og rettigheter og ivareta brukernes autonomi og rett til selvbestemmelse» (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005, s. 3). Studentene skal også «kunne kommunisere med mennesker med ulik etnisk, religiøs og kulturell bakgrunn» (s. 4). I den utdanningsspesifikke delen presiseres det at «vernepleiere skal ... møte brukere med empati og respekt ut fra perspektivet om likeverd, uavhengig av alder, kjønn, kultur, livssyn og virkelighetsoppfatning» (s. 5).

Når det gjelder rammeplanens faglige innhold, forekommer det heller ingen fag som tilbyr fordypning i religions-, livssyns- eller åndelighetsproblematikk. Det angis imidlertid at vernepleierstudenter skal gjennomgå studier i sosiologi og sosialantropologi, noe som er ment å gi kunnskap om blant annet «kulturelle verdier, normer, levevilkår og menneskerettigheter» (s. 7).

Fra og med studieåret 2020–2021 avløses imidlertid denne rammeplanen av et nytt system av retningslinjer for helse- og sosialfaglige utdanninger, styrt av forskrift om felles rammeplan for helse- og sosialfagutdanninger, kunngjort av Kunnskapsdepartementet 6. september 2017 (forskrift om felles rammeplan for helse- og sosialfagutdanninger, 2017; Kunnskapsdepartementet, 2017).³

3 Ifølge forskriftens paragraf 1 og 5 kan utdanningsinstitusjoner følge denne fra høsten 2019. Fra studieåret 2020–2021 blir forskriften obligatorisk for alle institusjoner. Den gamle rammeplanen oppheves fullstendig i 2026.

Sammenliknet med rammeplanen for vernepleierutdanning fra 2005 er de nye såkalte retningslinjer i det nye systemet for styring i helse- og sosialfagutdanninger – vernepleierutdanningen («retningslinjer») (Kunnskapsdepartementet, 2017) tydeligere når det gjelder kompetanse i religions-, tros- og livssynsystematikk. Ifølge dem skal den fremtidige yrkesutøveren ha

bred kunnskap om inkludering, likestilling og ikke-diskriminering, uavhengig av kjønn, etnisitet, religion og livssyn, funksjonsnedsettelse, seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk og alder, slik at kandidaten bidrar til å sikre likeverdige tjenester for alle grupper i samfunnet ... [samt] har bred kunnskap om konvensjoner, lover, regler og for å sikre funksjonshemmedes rettigheter. (s. 3)

I tillegg til dette understreker retningslinjenes kapittel VI («Vernepleiefaglig arbeid og profesjonens arbeidsprosesser») at en yrkesutøver av vernepleiefaget skal ha god kommunikasjons-, relasjons- og kulturkompetanse og kunne bruke den ved planlegging og gjennomføring av samhandling med blant annet brukere og pårørende (s. 7). Dokumentet fremhever også tydelig at målet med profesjonsutdanningen er å fremme «selvbestemmelse, deltakelse, mestring, helse og livskvalitet» (s. 1).

Selv om retningslinjene inkluderer religion, skiller de ikke ut denne tematikken som et eget kunnskapsområde, men knytter den til likestilling og ikke-diskriminering på den ene siden (kapittel III) og kulturkompetanse på den andre (kapittel VI). Det fremgår også klart at sammenliknet med rammeplanen legger dette dokumentet mer vekt på likestilling og integrering.

Både rammeplanen og retningslinjene er tydelige i sin vektlegging av et helhetlig menneskesyn og fremheving av brukernes autonomi og medbestemmelse. De legger også opp til at fremtidige yrkesutøvere skal kunne vise kulturkompetanse og etiske holdninger når det gjelder inkludering, ikke-diskriminering og deltakelse. Ved å unnlate å presisere spesielle kompetanser innen denne tematikken er styringsdokumentene samtidig ganske fleksible når det gjelder hvor stor vekt det skal legges på den. Slik blir dette tydeligvis opp til de enkelte utdanningsinstitusjonene.

Oppsummering

Rettighetene til mennesker med utviklingshemming har de senere årene blitt både anerkjent og nedfelt i konvensjoner og lovgivning, både på internasjonalt og nasjonalt plan. Det sentrale styrende dokumentet på dette planet internasjonalt, CRPD, ble ratifisert av Norge i 2013 og har dermed blitt tatt i norsk lovgiving. Selv om denne konvensjonen ikke tar opp religion per se, er den godt forankret i en menneskerettslig kontekst, hvor retten til fri religionsutøvelse og forbud mot alle former for diskriminering står helt sentralt.

I de av statens mer underordnede policydokumenter som er vedtatt for å realisere utviklingshemmedes rettigheter, blir dette området viet relativt ubetydelig oppmerksomhet. Spesielt gjelder dette det mest sentrale av disse dokumentene, NOU 2016: 17 *På lik linje*. I tillegg til at verken religion, tro eller livssyn er nevnt i utredningen, er det mest nærliggende begrepet – kulturlivet – omtalt tilnærmet i forbifarten i tilknytning til temaområdet «fritid». Til tross for sitt progressive preg kan utredningen dermed kritiseres for å neglisjere et viktig aspekt ved menneskets tilværelse som ikke kan reduseres til fritidssystemer.

Denne mangelen gjelder på flere måter også de offisielle retningslinjene for profesjonsutdanningen, men på grunn av deres vektlegging av et holistisk menneskesyn og kulturell og menneskerettslig kompetanse kan man ikke si at de overser det religiøse og livssynsrelaterte aspektet fullstendig.

Til tross for denne unnlåtelsen ser imidlertid den offisielt vedtatte norske politikken, som er basert på et solid grunnlag av internasjonale menneskerettigheter og de uttalte forpliktelse til rett til fri religionsutøvelse og ikke-diskriminering, ut til å ha gjort betydelige fremskritt også når det gjelder utviklingshemmedes religiøsitet.

På bakgrunn av dette representerer DNKs vedtatte politikk, i det minste slik den er uttrykt i offisielle dokumenter, et viktig supplement og korrektiv til denne mangelen. Selv om den ikke lenger er Norges statskirke, har dette trossamfunnet, som de fleste nordmenn fortsatt føler tilhørighet til, på mange måter gått i spissen for å fremme ikke bare formelle rettigheter, men også reelle muligheter til fri religionsutøvelse for mennesker med utviklingshemming. I dette baserer kirken seg på et syn der personer i denne gruppen ikke betraktes som passive objekter for veldedighet, men som aktivt handlende subjekter – også på det religiøse planet.

Referanser

- Barne-, likestillings og inkluderingsdepartementet. (2013). *Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne*. Hentet fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/funk/konvensjon_web.pdf
- Berger, P. L. (1967). *The sacred canopy. Elements of a sociological theory of religion*. Garden City, New York: Doubleday & Company, Inc.
- Berger, P. L. (1999). The desecularization of the world: A global overview. I P. L. Berger (Red.), *The desecularization of the world. Resurgent religion and world politics* (s. 1–18). Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing.
- Botvar, P. K. (2010). Endringer i nordmenns religiøse liv. I P. K. Botvar & U. Schmidt (Red.), *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering* (s. 11–24). Oslo: Universitetsforlaget.
- Casanova, J. (1994). *Public religions in the modern world*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Dahle, S. (2010). Et historisk riss. I S. Dahle & T. I. Torgauten (Red.), *Utviklingshemming og tros- og livssynsutøvelse. Rettigheter og tilrettelegging* (s. 33–40). Oslo: Universitetsforlaget.
- Davie, G. (2002). *Europe: The exceptional case. Parameters of faith in the modern world*. London, England: Darton, Longman and Todd.
- Davie, G. (1999). Europe: The exception that proves the rule? I P. L. Berger (Red.), *The desecularization of the world. Resurgent religion and world politics* (s. 65–83). Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing.
- Dobbelaere, K. (1981). Secularization: A multi-dimensional concept. *Trend rapport. Current Sociology*, 29(2). <https://doi.org/10.1177%2F001139218102900203>
- Dobbelaere, K. (2002). *Secularization. An analysis at three levels*. Brussel: Peter Lang.
- Ellingsen, K. E. & Sandvin, J. T. (2014). Utviklingshemming: funksjonsnedsettelse, miljøkrav og samfunnsreformer. I K. E. Ellingsen (Red.), *Utviklingshemming og deltakelse* (s. 11–31). Oslo: Universitetsforlaget.
- FN (2001). *Standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming*. Oslo: Sosial- og helsedepartementet.
- Gorski, P. S. & Altinordu, A. (2008). After secularization? *Annual Review of Sociology* 34, 55–85. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134740>
- Grunnloven. (2018). Kongeriket Norges Grunnlov (LOV-1814-05-17) Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17-nn?q=Grunnlov>
- Gustavsson, A. & Nyberg, C. (2014). Den levde deltakelsen. I K. E. Ellingsen (Red.), *Utviklingshemming og deltakelse* (s. 91–119). Oslo: Universitetsforlaget.
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2009). *Rett til egen tros- og livssynsutøvelse* (Rundskriv I-6/2009). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/i-62009-rett-til-egen-tros--og-livssynsu/id587577/>

- Helse- og omsorgskomiteen. (2007). *Mestring, muligheter og mening* (Innst. S. nr.150 [2006–2007]). Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2006-2007/inns-200607-150/?lvl=0>
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (2003). *At skabe en klient* (s. 9–29). København: Hans Reitzels Forlag.
- Jenkins, R. (2008). *Social identity* (3. utg.). London: Routledge.
- Kirkerådet. (2009). Likeverd, inkludering, tilrettelegging. Uttalelse fra Kirkerådet 15. november 2009. Hentet fra <https://kirken.no/globalassets/bispedommer/borg/dokumenter/tema/inkludering/heftet-likeverd-inkludering-tilrettelegging.pdf>
- Kirkerådet, Norges Kristne Råd & Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn. (2009). *Deltakelse og tilhørighet. Inkludering av mennesker med utviklingshemning i tros- og livssynssamfunn*. Hentet fra <http://www.deltakelse.no/file.php?fid=95>
- Kirkemøtet. (2004) *Den norske kirkes identitet og oppdrag*. Uttalelse fra Kirkemøtet 2004. Hentet fra https://kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/slik-styres-kirken/planer-visjonsdokument-og-strategier/identitet_oppdrag_2004_bokmaal.pdf
- Kirkjemøtet. (2012). Likeverd, inkludering og tilrettelegging. Mennesker med utviklingshemning i Den norske kirke. Vedtak av Kirkemøtet 2012. Hentet fra https://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/km_9_12_likeverd_merknad_vedtak.pdf
- Kultur- og kirkedepartementet. (2008). *Staten og Den norske kirke* (St.meld. nr. 17 [2007–2008]) Oslo: Kultur- og kirkedepartementet. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-17-2007-2008-/id507168/>
- Kunnskapsdepartementet. (2017). Forskrift om felles rammeplan for helse- og sosialfagutdanninger (FOR-2017-09-06-1353). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2017-09-06-1353>
- Kunnskapsdepartementet. (2017). Retningslinjer i et nytt system for styring av læringsutbytte i helse- og sosialfagutdanninger – vernepleierutdanningen. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/874ef4e2da2e401a8e06de7da1c83e65/utkast-til-retningslinje-for-vernepleierutdanningen.pdf>
- Lid, I. M. (2017). Challenges from the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Access to theology and church practice in the Church of Norway. *Journal of Disability & Religion* 21(1), 30–42. <https://doi.org/10.1080/23312521.2016.1270176>
- Likestillings- og diskrimineringsloven. (2017). Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (LOV-2017-12-19-115). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51?q=Likestillings-%20og%20diskrimineringsloven>
- Menneskerettsloven. (1999). Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (LOV-2014-05-09-14). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30?q=Menneskerettighetsloven>

- Minton, C. A. & Dodder, R. A. (2003). Participation in religious by people with developmental disabilities. *Mental Retardation*, 41(6), 430–9.
- NOU 2016: 17. (2016). *På lik linje. Åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter for personer med utviklingshemming*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/bobaf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou20162016001700odddpdfs.pdf>
- Torgauten, T. I. (2010a). Lovverk og offentlige føringer. I S. Dahle & T. I. Torgauten (Red.), *Utviklingshemming og tros- og livssynsutøvelse. Rettigheter og tilrettelegging* (s. 47–57). Oslo: Universitetsforlaget.
- Turner, S., Hatton, C., Shah, R., Stansfield, J. & Rahim, N. (2004). Religious expression amongst adults with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17, 161–171.
- Sandvin, J. T. (2014). Utviklingshemmet av hvem? I K. E. Ellingsen (Red.), *Utviklingshemming og deltakelse* (s. 91–119). Oslo: Universitetsforlaget.
- Sango, P. N. & Forrester-Jones, R. (2017). Intellectual and developmental disabilities, spirituality and religion: A systematic review 1990–2015. *Journal of Disability & Religion*, 21(3), 280–295, <https://doi.org/10.1080/23312521.2017.1317224>
- Schmidt, U. (2010a). Religion i dagens Norge: Sekularisert? Privatisert? Pluralisert? I P. K. Botvar & U. Schmidt (Red.), *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schmidt, U. (2010b). Norge: et religiøst pluralistisk samfunn? I P. K. Botvar & U. Schmidt (Red.), *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering* (s. 25–43). Oslo: Universitetsforlaget.
- Shogren, K. A. & Rye, M. S. (2005). Religion and individuals with intellectual disabilities. *Journal of Religion, Disability & Health*, 9(1), 29–53. https://doi.org/10.1300/J095v09n01_03
- Swinton, J. (2002). Spirituality and the lives of people with learning disabilities. *Tizard Learning Disability Review*, 7(4), 29–35. <https://doi.org/10.1108/13595474200200037>
- Swinton, J. (2011). Who is the God we worship? Theologies of disability; Challenges and new possibilities. *International Journal of Practical Theology*, 14, 273–307. <https://doi.org/10.1515/ijpt.2011.020>
- Utdannings- og forskningsdepartementet. (2005). *Rammeplan for vernepleierutdanning*. Hentet fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/kd/pla/2006/0002/ddd/pdfv/269377-rammeplan_for_vernepleierutdanning_05.pdf
- Zuckerman, P. (2009). Why are Danes and Swedes so irreligious? *Nordic Journal of Religion and Society*, 22(1), 55–69. Hentet fra https://www.idunn.no/file/ci/66930069/Why_Are_Danes_And_Swedes_So_Irreligious.pdf

